

Stadhouder Willem III op weg naar het koningschap

Inleiding

Driehonderd jaar geleden, in 1688, vond een gebeurtenis plaats die verstrekkende gevolgen zou hebben voor de Europese geschiedenis. Onze stadhouder Willem III, die zich reeds een krachtig tegenstrever van Lodewijk XIV had getoond, werd door Engelse groeperingen naar Londen geroepen om daar orde op zaken te stellen. In de jaren tachtig zagen in Engeland velen de toekomst met gemengde gevoelens tegemoet. Een belangrijke reden daarvoor was dat koning Karel II geen wettige nakomelingen had en dat, in geval van zijn overlijden, zijn katholieke broer Jacobus Stuart, hertog van York hem zou opvolgen. Maar wanneer men een katholieke vorst niet zou willen, wie dan wel? Er waren twee mogelijke kandidaten: Karels bastaardzoon James Scott, hertog van Monmouth en het stadhouderlijk paar Willem III en Mary Stuart, de anglicaanse dochter van de hertog van York.

Toen Karel II in 1685 overleed, werd de hertog van York als Jacobus II, ondanks de bezwaren, toch tot koning van Engeland, Schotland en Ierland gekroond. De hertog van Monmouth, die in 1683 zijn toevlucht in de Republiek had gezocht, deed nog een poging om door een inval in Engeland zich tot koning te doen kronen, maar het werd een jammerlijke mislukking. Monmouth eindigde zijn leven op het schavot, een lot dat menig aanhanger met hem zou delen. De katholieke Jacobus II kwam al gauw in botsing met zijn protestantse onderdanen. Het ging echter niet uitsluitend om specifiek religieuze zaken, hoe zwaar die ook telden.

Er was ook een internationaal aspect. Jacobus II zocht toenadering tot de Franse koning Lodewijk XIV, niet bepaald een oecumenische vredesduif in het Europa van die dagen. Door de opheffing van het Edict van Nantes (1685) had de Franse koning laten zien hoe hij dacht over de Hugenoten, terwijl zijn buitenlandse politiek erop gericht was Frankrijks macht met militaire middelen uit te breiden. De maat geraakte vol toen op 20 juni 1688 de troonopvolger van Jacobus II werd geboren en het uitgesloten scheen dat ooit nog een protestant op de Engelse troon zou komen.

Dat de Engelse hoge adel juist stadhouder Willem III te hulp riep was heel verklaarbaar. Hij had met succes de Franse dreiging afgeweerd en was als protestant in godsdienstig opzicht van onbesproken gedrag. Een politiek en militair bondgenootschap tussen Engeland en de Republiek was gewenst in verband met de Europese situatie. Tenslotte, en dat was wellicht een van de voornaamste redenen om op hem een beroep te doen, was Willem III gehuwd met een dochter van Jacobus II. Er waren trouwens meer familiebanden met het Engelse koningshuis. Zijn vader stadhouder Willem II was gehuwd met Mary Stuart, dochter van de Engelse koning Karel I, die op zijn beurt de vader was van Jacobus II.

De 'Engelse sfeer' aan het stadhouderlijk hof was in de eerste helft van de zeventiende eeuw mede ingebracht door de aanwezigheid van de Winterkoning Frederik IV van de Palts, die in Den Haag een toevluchtsoord had gezocht en gehuwd was met Elisabeth Stuart, een andere dochter van koning Karel I. Tussen de bovenlaag van de Republiek en die van Engeland bestonden tal van contacten en relaties.

Van de stadhouderszetel naar de koningstroon

In juli 1688 tekenden zeven zeer hoge adellijke en kerkelijke personen, die de naam van de 'immortal Beven' zouden krijgen, de brief waarin zij stadhouder Willem III naar Engeland uitnodigden. De prins van Oranje zette haast achter de voorbereidingen voor de overtocht. Op 11 november 1688 was het dan zover. Een vloot van 48 oorlogsschepen, 12 branders en 260 transportschepen, met aan boord een leger van 15.000 manschappen vertrok van Hellevoetsluis en bereikte enkele dagen later de baai van Torbay waar op 15 november de ontschepping begon.

Tegenstand werd niet ondervonden, maar men kon niet zeggen dat Engelse sympathisanten van alle kanten toesnelen. De harde wijze waarop Jacobus II degenen die aan de invasie van Monmouth hadden deelgenomen in 1685 had gestraft, was voor menigeen aanleiding eerst de kat uit de boom te kijken. De machtspositie van Jacobus II verbrokkelde snel, terwijl het gezagvolle optreden van Willem III indruk maakte. Meer en meer Engelsen schaarden zich achter Willems vaandel. Uiteindelijk zag Jacobus II zich gedwongen naar Frankrijk uit te wijken zonder dat het tot een gewapend treffen tussen schoonvader en schoonzoon was gekomen.

Het Engelse parlement nodigde Willem III uit de voorlopige regering op zich te nemen. Op 11 april 1689 werden Willem en zijn vrouw Mary Stuart gekroond tot koning en koningin van Engeland, Schotland en Ierland. De 'Glorious Revolution' had zich zonder bloedvergieten voltrokken. Toch zou het geweld nog losbarsten. De gevluchte koning Jacobus II kreeg de steun van Lodewijk XIV, die hem in staat stelde een expeditieleger uit te rusten. Dit leger viel in 1690 Ierland binnen, omdat men hoopte daar een opstand tegen Willem III te ontketenen. Het werd echter door de koning-stadhouder in de slag aan de Boyne verslagen.

Het Staatse leger tijdens het bewind van de koning-stadhouder

Het opmerkelijke van de hier behandelde periode is de groei van de veldlegers. Maurits had de beschikking over een veldleger waarvan de sterkte lag tussen de 4000 en 10.000 man. Door de verbetering van de organisatie was het voor Frederik Hendrik mogelijk met een leger van tussen de 20.000 en 30.000 man ten strijde te trekken. Ten tijde van de koning-stadhouder lag de sterkte rond de 50.000 man. Voorbeelden van een betere organisatie zijn te vinden in de geschiedenis van de artillerie en genie. Voorheen werden kanonnières en genisten als het ware per veldtocht ingehuurd en zij waren niet in eenheden georganiseerd zoals de infanterie en cavalerie. Dat ging veranderen en zowel artillerie als genie kregen een echte militaire organisatievorm.

In de eerste helft van de zeventiende eeuw bestond de hoofdbewapening van de infanterie uit musketten en pieken. Het streven was de loodzware musketten meer hanteerbaar te maken. Na 1672 werden de lonsloten van de musketten geleidelijk aan vervangen door vuursteensloten, waardoor de bruikbaarheid van deze wapens werd vergroot. Inmiddels was de bajonet uitgevonden, maar de invoering van dit wapen dat van de musket tevens een stootwapen maakte liet nog op zich wachten. Het begin was er, maar eerst rond 1700 zou de bajonet de piek verdringen. Een andere ontwikkeling was die op uniformgebied. Al in een zeer vroeg stadium was er zoiets als militaire kleding, maar dat was nog niet de echte uniform. De garde van de stadhouder had natuurlijk wel uniforme kleding, in zekere zin te beschouwen als livrei. De kapiteins van de gewone regimenten gingen ertoe over kledingstof en gros in te kopen, zodat er wat betreft stof en kleur gelijkvormigheid ontstond. Pas in de loop van de achttiende eeuw kwamen uniformvoorschriften tot stand.

Het Engelse leger van die tijd was sterk beïnvloed door het Staatse leger. Dat kwam met name door de Engelse en Schotse officieren die onder Maurits en Frederik Hendrik in de Republiek

der Verenigde Provinciën het vak geleerd hadden en met hun ervaring naar Engeland waren teruggekeerd. Sinds 1685 waren zowel enkele Engelse als Schotse regimenten in Staatse dienst, welke laatste werden aangeduid als de 'Scottish Brigade'. In 1685 hadden eenheden van deze brigade met toestemming van stadhouder Willem III in Engeland nog deelgenomen aan het neerslaan van de opstand van Monmouth. Toen Jacobus later een katholieke commandant wilde benoemen en de brigade zelf terug wilde laten zenden, weigerden de Staten-Generaal, in goed overleg met de prins, dit te doen. Aan een oproep van de Engelse koning om terug te keren, gaven van de 200 officieren zo'n 100 gehoor. Het opvullen van de opengevallen plaatsen leverde overigens geen problemen op.

Tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697), waarin Engeland, de Republiek en Spanje gezamenlijk Frankrijk bestreden, kregen de verbondenen enkele zware nederlagen te incasseren bij Fleurus (1690), Neerwinden (1692), Steenkerken (1693), maar ook de Fransen moesten de nodige veren laten. De Vrede van Rijswijk (1697) bracht de rust in Europa terug, niet voor lang trouwens, want in 1702 begon de Spaanse Successieoorlog (1702-1713).

Op het gebied van de Europese politiek kon de koning-stadhouder tevreden zijn. Hij had immers verhinderd dat Frankrijk op het continent een te overheersende positie had ingenomen. Als militair echter kon hij niet bogen op overwinningen die hem een faam bezorgden zoals Maurits en Frederik Hendrik die hadden genoten.

Uit zijn militaire omgeving moeten zeker twee namen worden genoemd: Georg Friedrich, graaf van Waldeck en Menno baron van Coehoorn. Eerst genoemde, voorvader van Koningin Emma, had reeds een lange militaire carrière achter de rug, toen hij in 1672 door de Staten-Generaal gevraagd werd om als luitenant-generaal in hun dienst te treden. Weldra werd hij Willems hoogste ondercommandant en zou dat meer dan twintig jaar blijven. In de familie van de graven van Nassau was hij geen onbekende, zelfs verre van dat. Hij was getrouwd met Elisabeth Charlotte Gravin van Nassau, dochter van Willem van Nassau-Siegen. Waldeck, hoe bekwaam ook, had het krijgsgeluk tegen. Raakte Waldeck in de vergetelheid, dat was niet het geval met Menno van Coehoorn. Hij verwierf zich een grote naam als vestingbouwer, waardoor hij tot de verbeelding bleef spreken.

LITERATUUR

Over het leven van Willem III, prins van Oranje (1650-1702) bestaat een zeer uitgebreide literatuur, te uitgebreid om hier vermeld te worden. Wie zich een oordeel wil vormen over zijn persoonlijkheid doet er goed aan het uitstekende artikel te lezen van D.J. Roorda getiteld 'Willem III, de Koning-stadhouder' in C.A. Tamse (ed), Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis (Alphen aan den Rijn, 1979), 155-186.

- Bastiaanse, R.
Glorieuze revolutie : de wereld van Willem & Mary : een korte biografische schets en een beeld van de tijd = Glorious Revolution : the wond of William & Mary : a biographical sketch and a picture of their age / R. Bastiaanse en H. Bots ; (vert. R.S. Eizenga). -'s-Gravenhage : SDU, 1988.
- Kuyl, A. van der
De glorieuze overtocht : de expeditie van Willem III naar Engeland in 1688 / A. van der Kuyl. - Amsterdam : (s.n.), 1988.
- Zee. H. van der
1688 : revolution in the family / H. van der Zee en B. van der Zee. - London (etc.) : Viking, 1988.